

ОРІЄНТИРИ ВЧИТЕЛЯ У МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Питання морального виховання ще ніколи не поставало так гостро у нашому суспільстві, як нині. Останнім часом досить часто в учнівському середовищі доводиться спостерігати прояви черствості, байдужості, невміння відчувати чуже горе, біль, виявляти діяльну турботу про інших людей, низький рівень культури спілкування. Усе це – надзвичайно сприятливий ґрунт для формування егоїзму, індивідуалізму, безпринципності, безвідповідальності та інших негативних якостей. Не випадково така ситуація свого часу хвилювала Ч. Айтматова: «... Діти сьогоднішнього дня привертають увагу своєю жорстокістю, безсердечністю, пихою ... Масова середня освіта не вирішує проблеми» [3]. Відсутність потрібних моральних орієнтирів, зразків моральної поведінки, які закладаються в молодшому шкільному віці, прирікає підлітка наслідувати зовнішні форми поведінки дорослих, які часто далекі від ідеальних. Тому не секрет, що підлітки легко піддаються негативному впливу. Такого явища можна уникнути, якщо вже з першого класу розпочату систематичну цілеспрямовану роботу по формуванню моральної свідомості, моральних почуттів та заснованої на етичних нормах поведінки. На допомогу вчителю мають прийти знання вікових й індивідуальних можливостей дітей.

Моральні засади особистості з'являються у ранньому дитинстві. Перші елементарні уявлення про те, що добре, а що погано, діти отримують ще до школи, вдома, в сім'ї і в дитячому садку. Батьки знайомлять дитину з найпростішими моральними нормами в повсякденному спілкуванні. Уже в дошкільному віці виникають «моральні інстанції» (Д. Ельконін) – прагнення поводитися згідно з моральними нормами не тому, що цього вимагають дорослі (батьки, вихователі), а тому, що це приємно для себе та інших. Д. Ельконін пов'язує виникнення «моральних інстанцій» з формуванням нового типу відносин між дитиною та дорослим, які розвиваються протягом всього дошкільного дитинства і є характерними для дітей молодшого шкільного віку. На цій основі зароджується здатність оцінювати себе (свою поведінку, уміння, дії) з точки зору тих правил і норм, які дитина засвоїла (В. Горбачова, М. Анкудінова, А. Голубева). Результати досліджень сучасних науковців (О. Кононко, Т. По німанська) показують, що на етапі дошкільного дитинства зароджуються і розвиваються такі внутрішні моральні якості як почуття власної гідності, почуття сорому, почуття обов'язку. Зокрема останнє впливає на поведінку, спонукає до вияву турботи про товаришів, чуйності, відповідальності, сприяє подоланню егоїстичних тенденцій у поведінці. У цьому віці починають формуватися начала совісті як внутрішньої етичної інстанції, розвивається уміння поводитися згідно з моральними нормами не лише під наглядом дорослого, а й поза ним. Виникає якісно новий тип мотивації, що зумовлює якісно новий тип поведінки, створюються передумови формування самосвідомості дитини.

Молодший шкільний вік психологи називають найсприятливішим для засвоєння моральних норм і правил поведінки. Саме на цьому етапі закладаються підвалини моральності в особистості. Передумови морального розвитку більше не повторяться, і те, що буде упущено тут, надолужити в наступних вікових періодах і мікроперіодах (від класу до класу) виявиться важким чи зовсім неможливим.

Прихід до школи істотно змінює стиль життя, зміст і організацію діяльності дитини. Нова роль учня, нова навчальна діяльність, щоденні навчальні обов'язки – усе це пов'язано з певними правилами, нормами, якими необхідно керуватись, щоб відповідати уявленню про «школяра», «учня». У навчальній та позанавчальній діяльності учні знайомляться з цими правилами, вчаться діяти відповідно до них. Певна моральна норма ніби «спаюється» з конкретною ситуацією. Дитина часто підіймається до узагальнень, до

усвідомлених уявлень про моральні норми як орієнтири гідної поведінки, гідних стосунків з людьми. Таке узагальнення – одна з необхідних ланок морального розвитку.

Процес морального формування особистості поєднує у собі розвиток моральної свідомості, моральних почуттів і моральної поведінки.

Розвиток моральної свідомості розпочинається з накопичення знань моральних норм, усвідомлення їх значення для особистості. Як засвідчують дані нашого дослідження і праці інших авторів, учні молодших класів схильні до інтенсивного засвоєння моральних знань. До цього їх спонукає обмежена обізнаність у цій галузі та потреба діяти відповідно до вимог, які ставить перед людиною суспільство. У процесі навчання молодші школярі опановують певною кількістю теоретичних знань, які дозволяють їм зробити деякі узагальнення, засвоїти наукові визначення, проте переважають уявлення, почерпнуті дітьми з життя, з художньої літератури. З класу в клас зростає обсяг моральних знань, їх усвідомленість та міцність. В уяві дітей формується цілісний образ морально вихованої людини. Знаходить відображення не тільки зовнішня форма поведінки, але й формується відповідний внутрішній механізм (уважність, чуйність, емпатія). Визначальна роль у цьому процесі відводиться педагогу, його готовності і вмінню допомогти дитині оволодіти знаннями в моральній сфері життя особистості і суспільства. Під керівництвом дорослих діти вчаться спостерігати за суспільним життям людей, за їх трудовою діяльністю, за моральною стороною взаємин. Учні початкових класів не одразу сприймають моральний аспект предметної діяльності людей. Їм легше засвоювати зв'язки між предметами, ніж стосунки між людьми. Тому варто на цьому акцентувати увагу молодших школярів.

Перекладати функції моральної освіти тільки на предмети гуманітарного циклу («читання», «українська мова», «Я і Україна») помилково, так як виховні завдання цих уроків мають супровідний характер. Будь-яка шкільна дисципліна має на меті озброєння учнів основами наукових знань і орієнтуватися на свої дидактичні завдання і методи викладання. Значною підмогою учителю у цій справі стають уроки «Я і Україна», які частково розв'язують питання морального виховання. Використання моральних зразків художньої літератури, інсценізацій, практичних вправлянь, колективно-творчих справ, врахування потреби молодшого школяра в емоційній насиченості подій, ігрових ситуаціях допомагає учням побачити практичну значущість моральних знань, умінь і навичок у щоденному житті. Головне завдання учителя – створювати на уроках «Я і Україна» ситуації, в яких діти відчують потребу в тих або інших знаннях. Важливо, щоб школярі усвідомлювали, для чого це потрібно, яке це має значення для їх вихованості, для правильної поведінки, спілкування з оточуючими та природним середовищем. Проте все ж таки доводиться констатувати епізодичність, мозаїчність і, до певної міри, поверховість моральних знань учнів початкової школи.

Самих по собі знань недостатньо для того, щоб вони керували поведінкою людини. Знання повинні проходити через емоційну сферу, тобто переживатися. Це неодноразово підкреслював В. Сухомлинський, що дитинство повинно стати школою виховання емоційної культури учнів, емоційної тонкості, чуйності, культури стосунків між людьми. М. Добролюбов зазначав: «Переконання і знання тільки тоді можна вважати істинними, якщо вони проникли всередину людини, злились з її почуттями» [1].

«Під моральними почуттями треба розуміти такі емоційні ставлення до поведінки інших людей і до своєї власної, які відображають суспільну мораль, моральні традиції, реальні відношення людей один до одного» [2]. У моральних почуттях виражене переживання людини щодо вчинків і дій, які регулюються нормами моралі. Тільки тоді, коли знання стануть емоційно відображені, вони перетворяться у реальні збуджувані до діяльності, у мотиви вчинків. Потрібно не тільки викликати в особистості почуття, а й підтримувати їх з тим, щоб вони перейшли у внутрішній план, перетворились у риси характеру. Учителю необхідно подбати про створення умов для виникнення тієї

почуттєвої основи, яка необхідна для справжнього співпереживання іншій людині, розуміння її проблем, прагнення надавати допомогу, виявляти співчуття.

В. Сухомлинський звертався до молодих педагогів: «Наша місія – готувати людину до життя в суспільстві, в колективі, серед людей, а суспільне життя – це нескінченна різноманітність доторкань людини до людини, серця до серця, почуття до почуття ... незмірно важче, ніж навчити читати й писати, розуміти закони електричного струму і таємниці будови мікрочастинок, – незмірно важче навчити юного громадянина відчувати поряд себе людину з її багатогранними потребами, відчувати нескінченну різноманітність станів людської душі – радість і горе, мудре натхнення творчості і сум, потребу в допомозі і співчутті. Учїться читати людську душу... Учїться брати близько до серця чужі радощі і тривоги. Продовжуйте себе в своїх вихованцях найблагороднішою людською потребою – потребою в людині. Нехай людина буде для вашого вихованця дорожчою за всі цінності світу» [5].

Моральна поведінка молодшого школяра формується поступово, з набуттям досвіду. За твердженням психологів, формування моральної поведінки відбувається у такій послідовності: життєва ситуація – морально-чуттєве переживання – моральне осмислення ситуації і мотивів поведінки – моральний вибір учинку – вольовий стимул – моральний учинок – моральна спрямованість поведінки – моральна якість [4]. З огляду на це сформувати поведінку особистості насамперед означає виховати її волю.

Воля – це активність особистості, спрямована на досягнення свідомо поставлених цілей і на подолання труднощів, які при цьому виникають. Тому необхідно систематично ставити учнів у такі умови та природні ситуації, в яких їм доводиться докладати вольових зусиль. Формуванню корисних вольових якостей сприяють творча колективна праця на пришкольніх ділянках, виконання систематичних доручень, колективні ігри, де діти долають значні, хоча й посильні перешкоди, підкоряються вимогам дорослих, правилам гри. У житті дитини повинно бути якомога більше епізодів, про які вона могла б сказати: подолавши щось, зробивши те, що здавалось недосяжним, я відчула радість. Спеціально підібрані форми діяльності (психолого-педагогічний тренінг, сюжетно-рольові, ділові ігри, ігри-мандрівки та ін.), запровадження системи учнівського самоврядування надають можливості для виявлення ініціативи та активності молодших школярів, роблять їх життя насиченим, цікавим, різноманітним і творчим. Водночас це виробить у дітей свідоме ставлення до моральної норми, сприятиме злиттю знань і дії.

Таким чином, нами окреслено основні орієнтири учителя початкових класів у моральному вихованні дітей. Знання теоретичних основ допоможе педагогу цілісно підійти до розглянутої проблеми та організувати виховну діяльність учнів. Ефективне моральне виховання значною мірою залежить від того, наскільки вмілим і цілеспрямованим є педагогічне керівництво цим процесом. Тільки систематична, копітка, послідовна, продумана робота з дітьми викличе позитивні зрушення у їх моральному становленні.

Література

1. Добролюбов Н.А. Избранные философские сочинения. – М., 1946. – С. 250.
2. Ковалев А.Г. Психология личности. – М.: Педагогика, 1970. – С. 157.
3. Литературная газета. – 1986. – 13 авг.
4. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2004. – 456 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976 – 1977. – Т. 5. – С. 404 – 405.